ชุดพุทธวิธีเพื่อความสุข

วิธีคลายทุกข์

พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช
วัดบวรนิเวศวิหาร

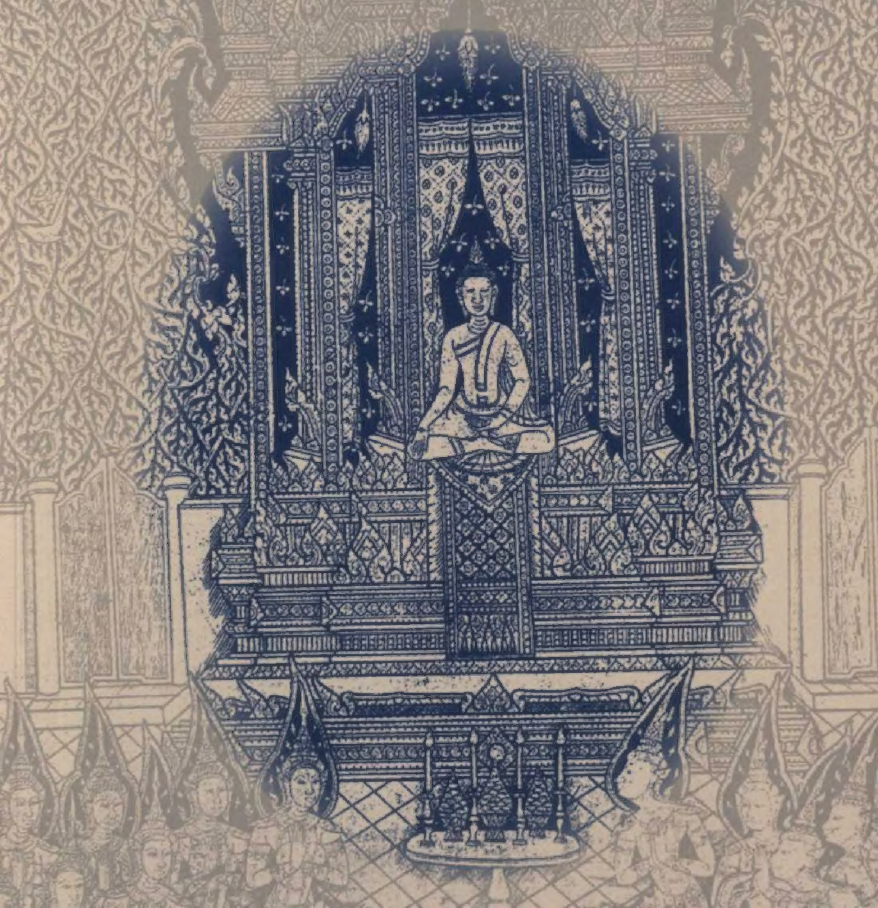

วิธีคลายทุกข์

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วิธีคลายทุกข์

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน)

วิธีคลายทุกข์.-- **พิมพ์ครั้งที่** 6.

กรุงเทพฯ : **มหามกุฏราชวิทยาลัย**, 2555.

30 **หน้า**

1. **ธรรมะ**.-- 2. **ธรรมะกับชีวิตประจำวัน**.

I. ชื่อเรื่อง.

294.3144

ISBN : 974-580-826-1

© สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๖/๒๕๕๕ จำนวน ๓.๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา นายจิรายนต์ สังฆสุวรรณ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๒๙ หมู่ ๓ ถ.ศาลายา นครชัยศรี ต.ศาลายา

อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐ ๒๘๐๐ ๒๓๗๓-๔

คำนำ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีนโยบายที่จะจัดพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนา เพื่อประชาชนทุกระดับชั้น สามารถอ่านศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนา ได้โดยง่าย อันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดสันติสุขแก่ชีวิตและสังคม ทั้งจะเป็นการช่วยกันดำรงและส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพรสืบไปด้วย

มหามกุฏราชวิทยาลัยได้พิจารณาเห็นว่า พระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก เหมาะสมเป็นอย่างยิ่งที่จะจัดพิมพ์เผยแพร่ตามนโยบายดังกล่าว เพราะเป็นบทพระนิพนธ์ที่ประกอบด้วยเนื้อหาสาระครบถ้วนบริบูรณ์ และอ่านเข้าใจง่ายสำหรับผู้อ่านทุกระดับ มหามกุฏราชวิทยาลัย จึงได้เลือกสรรมาจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นชุดๆ เป็นลำดับไป

เรื่องวิธีคลายทุกข์นี้เป็นส่วนหนึ่งของคำสอนพระนวกภิกษุวัดบวรนิเวศวิหาร ประจำพรรษกาล ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงสอนเป็นประจำในระหว่างพรรษกาล อันเป็น

การทรงปฏิบัติหน้าที่ ในฐานะทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ เฉพาะเรื่องนี้ได้ตัดตอนมาเฉพาะที่ทรงแสดงถึงวิธีศึกษาและปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนให้ผ่อนคลายแคล้วคลาดจากความทุกข์ อันสาธุชนทั่วไปจะพึงปฏิบัติได้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชได้ทรงแสดงถึงทางวิธีคลายทุกข์ตามหลักพุทธธรรมไว้อย่างกระชับและได้ใจความดียิ่ง ควรแก่การศึกษาของสาธุชนทั่วไป

(พระมหารัชมงคลดิลก)
ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย
กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑

สารบาญ

รู้สมมติบัญญัติในอายตนะ	๔
ละความยึดถือในสมมติบัญญัติ	๘
ทางลัดไปสู่ความสิ้นทุกข์	๑๒
สรุปสมมติบัญญัติ	๑๕
สมมติสัจจะ	๑๗
ปรมัตถสัจจะ	๑๘
ความหยั่งรู้ในธรรม	๒๐
ความหยั่งรู้ในอนุคติ	๒๑
ความหยั่งรู้ในกำหนด	๒๓
ความหยั่งรู้ในสมมติ	๒๓
สมมติญาณ	๒๕
รู้ในปรมัตถสัจจะ	๒๗
พิจารณาสักแต่ว่าเป็นธาตุ	๓๐

วิธีคลายทุกข์

อันที่จริง ศาสนธรรมของพระพุทธเจ้านั้นเป็นคำเฉลยปัญหาต่าง ๆ อยู่อย่างสมบูรณ์ แต่ว่าบุคคลเป็นอันมากนั้นเมื่อเกิดปัญหาขึ้น ก็มักไม่คิดจะถามพระพุทธเจ้า หรือบางทีก็มิได้ใช้โยนิโสมนสิการ ก็ไม่พบประเด็นของปัญหาที่พึงถาม เพราะเมื่อไม่ใช้โยนิโสมนสิการก็มักหลงเข้าใจผิดไปต่าง ๆ คว้าผิดคว้าถูกในเรื่องทั้งหลาย จึงไม่พบประเด็นของปัญหาที่จะพึงถาม หรือว่าเมื่อพบก็ไม่ได้นึกถึงพระพุทธเจ้า ไม่ได้นึกที่จะถามพระพุทธเจ้า แต่ว่ามุ่งแก้ปัญหากันไปในที่อื่น วิ่งไปแสวงหาไต่ถามบุคคลอื่น เพื่อที่จะแก้ปัญหานั้น ๆ ก็จับผิดบ้างจับถูกบ้าง เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อประสบปัญหา หากได้นึกถึงพระพุทธเจ้าและไต่ถามพระพุทธเจ้า ก็จะได้คำตอบอันถูกต้อง แต่ก็จะต้องใช้โยนิโสมนสิการ ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะไม่สนใจถึงคำตอบของพระพุทธเจ้า ไม่พยายามที่จะเข้าใจคำตอบของพระพุทธเจ้า ไม่รับคำตอบของพระพุทธเจ้า

การที่จะถามพระพุทธเจ้านั้นก็คือ ฟังธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระองค์ ที่แสดงคำสั่งสอนของพระองค์ ดังเช่น

ตรัสชี้ให้รู้จัก **สังโยชน์** ซึ่งสังโยชน์คือความผูกนี้ ทำให้ยินดี ทำให้ยินร้าย ทำให้ชอบ ทำให้ชัง เพราะฉะนั้น ก็ต้องใช้สติพิจารณาให้รู้จักสังโยชน์ที่บังเกิดขึ้น และก็พิจารณาให้รู้จักทางเกิดทางดับของสังโยชน์ตามที่ได้เคยสั่งสอนเอาไว้ และเมื่อแก้สังโยชน์คือป้องกันและดับเสียได้ ก็ดับความยินดีความยินร้าย ป้องกันความยินดีความยินร้ายมิให้เกิดขึ้นในสิ่งทั้งหลายที่ประสบพบพานทางอายตนะนี้ได้

ฉะนั้น การหัดที่จะเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยการตั้งใจฟังธรรม และตั้งใจใช้ธรรมไปแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้ถูกต้อง จึงเป็นสิ่งที่มีประโยชน์มาก สามารถจะจับเหตุจับผลได้โดยถูกต้อง แต่ก็ต้องใช้โยนิโสมนสิการ ต้องมีความเข้าใจ

คราวนี้ก็ควรจะใช้โยนิโสมนสิการพิจารณาด้วยอีกว่า สังโยชน์คือความผูกดังกล่าวนี้ ทำไมจึงไปผูกในบางอย่าง ไม่ผูกในบางอย่าง เช่นว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม ทั่ว ๆ ไป แม้เป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ที่บังเกิดขึ้น ก่อให้เกิดความทุกข์ร้อน เช่น ไฟไหม้ น้ำท่วม ดังที่กล่าวมาแล้ว ทำไมจึงไม่เกิดความชอบหรือความชังในดิน น้ำ ไฟ ลม เหล่านั้น ส่วนสิ่งอื่น ๆ ทำไมจึงเกิดความชอบหรือความชัง บางทีสิ่งอื่น ๆ เหล่านั้นก็มิได้อำนวยคุณ มิได้อำนวยโทษให้เท่าใดนัก แต่ก็เกิดความชอบหรือความชัง แต่ว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม ดังกล่าวนั้น บางทีอำนวยคุณอำนวยโทษให้

มากมาย แต่ก็ไม่เกิดความชอบหรือความชังอย่างใด แสดงถึงว่ามิได้มีสังโยชน์คือความผูก คิดเทียบเคียงดูดั่งนี้ ศึกษาเข้าไปให้รู้จักอีกขั้นหนึ่งว่าทำไม เมื่อพิจารณาดั่งนี้โดยอาศัยศาสนธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอาไว้ ไม่ต้องไปศึกษาจากอาจารย์อื่น อาจารย์พระพุทธเจ้านี้แหละที่ได้ทรงแสดงเอาไว้นำเข้ามาพิจารณา

อันดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ไม่ค่อยจะเกิดสังโยชน์คือความผูกใจดังกล่าว หรือไม่เกิดเลยนั้น ก็เพราะว่าสักแต่ว่าเป็นดิน สักแต่ว่าเป็นน้ำ สักแต่ว่าเป็นไฟ สักแต่ว่าเป็นลม คนโดยมากมักมิได้คิดว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นนั่นเป็นนี่ นอกจากเป็นดิน เป็นน้ำ เป็นไฟ เป็นลม ซึ่งเป็นโลกธาตุเท่านั้น

แต่ว่าสิ่งอื่น ๆ นั้น คนเรามีความยึดถือว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น เป็นบุคคล เป็นสัตว์เดียรัจฉาน และเป็นบุคคลก็ยังเป็นบุคคลนั้นเป็นบุคคลนี้ เป็นเราเป็นเขา และยังมีเป็นของเราเป็นของเขาอยู่ในสิ่งเหล่านั้น

ดิน น้ำ ไฟ ลม ทั่วไป ที่ไม่เกิดสังโยชน์คือความผูกพันนั้น ก็ต้องหมายถึงว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่เป็นโลกธาตุโดยที่ไม่ได้ยึดถือว่าเป็นเราเป็นของเรา ดังเช่นน้ำที่มาท่วม ไฟที่มาไหม้ ก็ไม่ได้ยึดถือว่าเป็นเราเป็นของเรา

แต่ว่าถ้าเป็นดินเป็นน้ำของเราขึ้นมาแล้ว ก็จะเกิด

สังโยชน์ขึ้นมาเหมือนกัน เช่นว่าเป็นที่ดินของเรา เป็นที่ดินของเขา เป็นนาของเรา เป็นนาของเขา เป็นไร่ของเรา เป็นไร่ของเขา เป็นน้ำในตุ่มของเรา เป็นน้ำในตุ่มของเขา เกิดเป็นเราเป็นเขาขึ้นมา ก็มีสังโยชน์คือความผูกเหมือนกัน

รู้สมมติบัญญัติในอายตนะ

ความเป็นเราเป็นเขา เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นตัวเราของเราข้างต้นจึงเป็นสิ่งสำคัญ คือเป็นความยึดถือต่าง ๆ ที่ซ้อนความยึดถือ ซับซ้อนกันอยู่มากมาย แต่ว่าเมื่อมีความยึดถือที่ซับซ้อนกันอยู่นี้ แม้เพียงอันใดอันหนึ่ง ก็ทำให้เกิดสังโยชน์คือความผูก เกิดยินดียินร้าย เกิดชังเกิดชอบ อย่างใดอย่างหนึ่งได้ เมื่อมีความยึดถือดังกล่าวนี้มาก ก็ย่อมจะมีความผูกมาก ยินดียินร้ายมาก ชังชอบมาก

คราวนี้อันความเป็นนั่นเป็นนี่ ตลอดจนถึงเป็นเราเป็นเขาดังกล่าวมานี้ ย่อมมีอยู่หลายอย่างประกอบกัน อย่างหนึ่งก็คือ **สมมติบัญญัติ** อีกอย่างหนึ่งก็คือ ความยึดถือในสมมติบัญญัตินั้น จึงควรจะเข้าใจคำว่า สมมติบัญญัติ เพราะคำนี้เป็นคำที่พูดอยู่ในศาสนธรรมเป็นอันมาก ก็เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นเองที่เป็นต้นเดิมของคำเหล่านี้

อันคำว่า **“สมมติ”** นั้น คนไทยเรานำมาใช้กันมาก

เหมือนกัน พูดว่าสมมุติบ้าง สมมติบ้าง ก็มักจะเข้าใจกันว่าเป็นลักษณะที่เป็นของเทียม ไม่ใช่เป็นของแท้ เช่น "สมมติว่า" ก็คล้ายกับว่า "ต่างว่า" เป็นการสมมติคือต่างว่า ซึ่งลักษณะดังกล่าวมานี้ก็เป็นลักษณะหนึ่งของสมมติเหมือนกัน แต่ว่ายังไม่ตรงเป้าหมายทีเดียว อันความหมายที่เป็นเป้าหมายทีเดียวนั้น คำว่า "สมมติ" ก็ได้แก่ "ความที่มีมติ คือความรับรู้ร่วมกัน ด้วยกัน หรือเสมอกัน" มาจากคำว่า **สัม** หรือ **สัมะ** ที่แปลว่า ร่วมกัน ด้วยกัน หรือเสมอกัน กับ **มติ** ซึ่งคำนี้ก็ใช้กันในภาษาไทย คือมีมติ ความรับรู้ร่วมกัน ด้วยกัน เรียกว่าสมมติ

"บัญญัติ" นั้น ภาษาไทยเรามาใช้ว่า แต่งตั้ง หรือว่าตั้งและก็ใช้ในภาษาทางศาสนา เช่น บัญญัติพระวินัย พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย ก็คือแต่งตั้งพระวินัยขึ้น ในภาษาไทยก็ใช้ เช่น บัญญัติกฎหมาย ตรากฎหมาย

คำว่า สมมติ และบัญญัติ นี้ที่ใช้ทางพระวินัยทางพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย ตราพระวินัย แต่งตั้งพระวินัยขึ้น เป็นกฎหมายสำหรับพระภิกษุสงฆ์ เป็นต้น และในพระวินัยนี้เองก็มีบัญญัติให้สมมติต่าง ๆ เช่น สมมติสีมาสมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์

ในการสมมติสีมานั้นก็คือ การประกาศเขตสำหรับทำ

สังฆกรรมสำหรับพระสงฆ์ แต่ว่าพระสงฆ์จะต้องมีมติร่วมกัน มีมติเสมอกัน คือรับรองว่าที่ตรงนี้เป็นสีมา คือเป็นเขตชุมนุม สำหรับประกอบสังฆกรรม จึงเรียกว่าสมมติ คือจะต้องมีมติ รับรู้ร่วมกัน รับรองกัน ไม่ใช่คนเดียว

สมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ก็เหมือนกัน ก็ให้ประชุมกัน กำหนดให้ภิกษุสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งปฏิบัติหน้าที่อย่างนั้นอย่างนี้ เช่น เป็นผู้แจกเสนาสนะให้พระถืออยู่ แจกจีวร เป็นต้น และ พระสงฆ์ก็รับรอง คือมีมติเห็นชอบด้วยกัน ดั่งนี้เรียกว่าสมมติ เจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์

ฉะนั้น สมมติที่มีความหมายดังกล่าวมานี้ จึงมิได้ มีความหมายว่า เทียม หรือ ต่างว่า แต่หมายความว่า มีมติ ร่วมกัน รับรู้กัน

คราวนี้ในการบัญญัติพระวินัยนั้น บุคคลผู้เดียวบัญญัติได้ แต่งตั้งได้ ตราได้ อย่างพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งพระวินัยด้วย พระองค์เอง ไม่ต้องขอรับความเห็นชอบจากสงฆ์ นี้คือบัญญัติ แต่มาถึงสิ่งที่ใช้ว่า สมมติ นั้น มีมติร่วมกัน วินัยนั้นเอง บัญญัติเอาไว้ว่า ให้สมมติ คือให้ประชุมกัน แล้วก็มีมติร่วมกัน ทำสิ่งนั้นทำสิ่งนี้ ตกลงสิ่งนั้นตกลงสิ่งนี้

แม้ในการอุปสมบทภิกษุ สงฆ์ที่ประชุมกันประกอบ การอุปสมบท ก็จะต้องมีมติร่วมกันด้วยกัน ก็เป็นสมมติภิกษุ

ขึ้นมาตามพระวินัย ก็เหมือนสมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์หรือสมมติขึ้นมานั่นแหละ และเมื่อเป็นภิกษุขึ้นมาแล้ว ประชุมกันประกอบสังฆกรรม ก็ต้องมีมติร่วมกันในกรรมนั้น ๆ ดั่งนี้ก็เป็น **สมมติสงฆ์** ขึ้นมา ซึ่งมีอธิบายอย่างนี้ ไม่ใช่หมายความว่าตี๋ต่างว่าเป็นภิกษุเป็นสงฆ์ คือเป็นสงฆ์เทียม ไม่ใช่ความหมายอย่างนั้น แต่หมายความว่า มีมติร่วมกัน เห็นชอบร่วมกันนี้เป็นความหมายของคำว่า สมมติ ในที่นี้

คราวนี้ **ในทางธรรม** คำว่า สมมติ นั้น มีความหมายคลุมมาก ภาษาที่พูดนี้ก็เป็นสมมติ ดังสิ่งนี้เรียกว่ารถ สิ่งนี้เรียกว่าเรือน ผู้นี้เรียกว่าผู้หญิง ผู้นี้เรียกว่าผู้ชาย ดั่งนี้เป็นต้นก็เป็นสมมติ คือเป็นคำที่แต่งตั้งขึ้นมาพูดเรียก และทุก ๆ คนก็รับรองพร้อมกัน คือมีมติเรียกร่วมกันว่า นี่รถ นี่เรือ นี่ผู้หญิงนี่ผู้ชาย เป็นต้น ไม่ใช่คนเดียว ถ้าเป็นคนเดียวเรียกจะเป็นสมมติขึ้นมาไม่ได้ เช่น คนใดคนหนึ่งจะเรียกกลับกันเสีย เช่นว่าเรียกรถว่าเรือน เรียกเรือนว่ารถ เรียกผู้หญิงว่าผู้ชาย เรียกผู้ชายว่าผู้หญิง อย่างนี้แล้วเป็นสมมติขึ้นมาไม่ได้ คือเรียกคนเดียว และถ้าใครไปเรียกอย่างนั้นเข้า คนอื่น ๆ ก็จะหาว่าสติวิปลาส เขาเรียกกันอย่างนี้ ไปเรียกอย่างนั้น ไม่เข้าใจกันเพราะฉะนั้น ภาษาที่พูดทั้งหมดที่เข้าใจกันเป็นสมมติทั้งนั้นแม้ที่เรียกว่าเป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นถ้อยคำ

ที่ผูกเรียกกันขึ้นนั้น ก็เรียกเป็นสมมติทั้งนั้น แม้ว่าเป็นดิน เป็นน้ำเป็นไฟเป็นลม ก็เป็นสมมติทั้งนั้นเหมือนกัน ที่ใช้เป็นภาษาที่เรียกที่พูดกัน

และสมมติเหล่านี้ก็มีบัญญัติประกอบอยู่ด้วย คือจะต้องมีผู้ตั้งคำพูดขึ้นเรียก เช่นว่า ตั้งให้สิ่งนี้เป็นดิน ตั้งให้สิ่งนี้เป็นน้ำ ตั้งให้สิ่งนี้เป็นลม ตั้งให้สิ่งนี้เป็นไฟ ตั้งให้สิ่งนี้เป็นรถ ตั้งให้สิ่งนี้เป็นเรือน เป็นต้น นี่เรียกว่าบัญญัติคือตั้งขึ้น ก็คล้าย ๆ กับว่าให้สิ่งนี้เป็นรถ สิ่งนี้ก็เป็นรถไป ให้สิ่งนี้เป็นเรือน สิ่งนี้ก็เป็นเรือนไป หรือคล้าย ๆ กับว่า เจ้าจงเป็นรถ เจ้าจงเป็นเรือน เจ้าจงเป็นดิน เจ้าจงเป็นน้ำ เหล่านี้เป็นบัญญัติ

แต่ว่าบัญญัติเหล่านี้ เมื่อคนทั้งหลายรับรองร่วมกัน มีมติร่วมกัน เรียกร่วมกัน ก็เป็นสมมติขึ้นมา สมมติบัญญัติจึงต้องเป็นสิ่งที่คู่กันอยู่ดังนี้ จะต้องตั้งขึ้นมาก่อน มีมติร่วมกัน ก็เป็นสมมติ ถ้าไม่มีมติร่วมกัน ตั้งอยู่คนเดียว ก็ไม่ได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงต้องให้รู้จักสมมติ ให้รู้จักบัญญัติดังกล่าวมานี้ ว่าสิ่งทั้งหลายที่เข้าใจกันอยู่ ที่เรียกร้องกันอยู่นี้ เป็นสมมติบัญญัติทั้งนั้น

ละความยึดถือในสมมติบัญญัติ

ความยึดถือในสมมติบัญญัติอันนี้ว่าเป็นจริงเป็นจัง

อย่างแท้จริง เป็นเรา เป็นเขา เป็นของเรา เป็นของเขา ซึ่งเป็น อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ก็เป็นสังโยชน์ แต่ถ้ามีความรู้จักว่า เป็นสมมติ เป็นบัญญัติ และก็ไม่ยึดถือในสมมติ ในบัญญัตินั้น พูดตามสมมติ พูดตามบัญญัติ เข้าใจตามสมมติ เข้าใจตาม บัญญัติ ปฏิบัติให้ชอบต่อสมมติ ปฏิบัติให้ชอบต่อบัญญัติที่ ปฏิบัติกันอยู่ แต่ว่าไม่ยึดถือ ถ้าเป็นดั่งนี้แล้วก็จะบรรเทา สังโยชน์ ละสังโยชน์ได้

เหมือนอย่างตัวอย่าง ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ยกมานั้น ถ้า ไม่ได้ยึดถือเป็นนั่นเป็นนี่ ไม่ได้เป็นของเราเป็นของเขา ไฟที่ มาไหม้บ้าน น้ำที่มาท่วม ลมที่พัดมาทำลายบ้านเรือนเหล่านี้ เป็นต้น ก็ไม่โกรธดิน น้ำ ไฟ ลมเหล่านี้ แม้ที่มาอุปการะก็ ไม่ยินดี ไม่ติดใจใน ดิน น้ำไฟ ลมเหล่านี้ เพราะไม่ได้ยึดถือ เป็นเราเป็นเขา แต่คงเรียกว่าน้ำ ว่าไฟ ว่าลม อันเป็นสมมติ บัญญัตินั้น

เพราะฉะนั้น ก็ให้พิจารณาเทียบเคียงดั่งนี้ในสิ่งทั้งหลาย ที่มาประสบ ให้รู้จักสมมติ ให้รู้จักบัญญัติ ปฏิบัติให้ชอบต่อ สมมติ ปฏิบัติให้ชอบต่อบัญญัติ แต่ว่าไม่ยึดถือ เหมือนอย่างที่ ไม่ยึดถือในดิน น้ำ ไฟ ลม พิจารณาให้เห็นว่าเป็นดิน เป็นน้ำ เป็นไฟ เป็นลม คือเป็นโลกธาตุทั้งหมด ไม่ใช่เป็นเราเป็นเขา อย่างแท้จริง ดั่งนี้แล้วจะบรรเทาสังโยชน์ลงได้

ปัญญาในธรรม นั้น จะพึงมีได้ด้วยโยนิโสมนสิการ การทำไว้ในใจโดยแยบคาย คือใช้ปัญญาพิจารณา เพราะ **ปัญญา** นั้นก็มี ๒ อย่าง คือปัญญาที่เป็นส่วนเหตุ และปัญญาที่เป็นส่วนผล ปัญญาที่เป็นส่วนเหตุ ได้แก่ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาที่ทุก ๆ คนมีอยู่เป็นพื้นด้วย อบรมสั่งสอนเพิ่มเติมขึ้นอีกด้วย ก็ใช้ปัญญาที่มีอยู่นี้พิจารณา นี่เป็นปัญญาส่วนเหตุ คือเป็นปัญญาที่เป็นเครื่องพิจารณา จึงได้ปัญญาที่เป็นส่วนผล คือเป็นความรู้ทั่วถึงเพิ่มเติมขึ้นไปอีก

ปัญญาที่ใช้พิจารณานี้ คือพิจารณาจับเหตุจับผลให้พบเหตุพบผลตามความเป็นจริง จนถึงเหตุผลที่เป็นต้นเดิมเรียกว่า **โยนิโสมนสิการ** เพราะเหตุผลนั้น ว่าถึงผลก็ย่อมมาจากเหตุ ผลเป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นภายหลัง เหตุเป็นสิ่งที่มีขึ้นก่อน ฉะนั้น เมื่อได้รับผลก็พิจารณาเพื่อให้พบเหตุของผลนั้น ดังนี้ก็ชื่อว่าพบต้นเดิมได้ คือเหตุเป็นต้นเดิมของผล

และนอกจากนี้ยังมีเหตุผลที่บังเกิดซับซ้อนต่อเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่อีกเป็นอันมาก ดังเช่นที่ตรัสแสดงไว้ใน **ปฏิจจสมุปบาท** คือธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นเป็นเหตุเป็นผลซับซ้อนต่อกันไปเป็นลูกโซ่ ดังจะพึงกล่าวได้ว่า อันลูกโซ่นั้นก็มีห่วงแห่งลูกโซ่หลายห่วงโยงกันไปเป็นสาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ลูกโซ่ห่วงที่ ๑ ก็เป็นเหตุของลูกโซ่ห่วงที่ ๒ และลูกโซ่ห่วงที่ ๒ นั้นเป็น

ผลของลูกโซ่ห่วงที่ ๑ และก็เป็นเหตุของลูกโซ่ห่วงที่ ๓ ต่อไปอีกดังนี้

การใช้ปัญญาจับเหตุจับผลในเรื่องทั้งหลายที่ซับซ้อนต่อเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่นั้นให้พบตามความเป็นจริง ก็เป็นปัญญาที่เป็นส่วนผลที่พิจารณาให้พบถึงต้นเดิมเข้าไปโดยลำดับดังนี้คือโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะต้องใช้ในการปฏิบัติธรรมควบคู่กันไปกับสมาธิและศีล

และในอายตนปัพพะข้อว่าด้วยอายตนะนี้ ก็กล่าวได้ว่าเป็นข้อสำคัญในการปฏิบัติ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้เป็นเอกเทศเกี่ยวกับการปฏิบัติทางอายตนะก็มีเป็นอันมาก ที่ตรัสแสดงรวมไว้กับธรรมหมวดอื่นก็มีเป็นอันมาก เช่น ในมหาสติ-ปัฏฐานสูตร ก็จัดไว้ต่อจากขันธ์ ๕ **ในทางปฏิบัติ** นั้น ผู้ปฏิบัติทำสติในข้อนี้ไม่ต้องคำนึงถึงข้ออื่นในพระสูตรนี้ก็ได้ หยิบยกขึ้นมาทำสติปฏิบัติทางอายตนะโดยตรงก็เป็นการสะดวก คือตั้ง**สติกำหนด** ให้รู้จักอายตนะภายในภายนอกแต่ละคู่ที่ประจวบกันตามที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบันของตน และทำสติกำหนดให้รู้จักสังโยชน์คือความผูกที่บังเกิดขึ้น เมื่อมีความยินดีหรือมีความยินร้ายในสิ่งที่ตาเห็น หูได้ยิน จมูกได้ทราบ ลิ้นได้ทราบ กายได้ทราบ และมโนคือใจได้รู้ ก็แสดงว่ามีสังโยชน์ สังโยชน์คือความผูก เพราะความผูกนั้นเองจึงแสดงออกเป็นความยินดี

เป็นความยินร้าย ก็ให้มีสติกำหนดดูให้รู้จัก และก็ดูให้รู้จักเหตุเกิดสังโยชน์ เหตุดับสังโยชน์ ตลอดจนถึงที่จะดับสังโยชน์มิให้บังเกิดขึ้นอีกต่อไป

ทางลัดไปสู่ความสิ้นทุกข์

อันเหตุเกิดสังโยชน์ เมื่อสรุปแล้วก็กล่าวได้ว่า เพราะขาดสติที่กำหนดให้รู้จักสภาพที่เป็นกระบวนการเกิดและสภาพที่เป็น **สามัญลักษณะ** ดังที่ได้กล่าวแสดงมาแล้ว ก็คือขาดโยนิโสมนสิการ สังโยชน์จะไม่เกิด หรือดับได้ ก็เพราะมีโยนิโสมนสิการ โดยตั้งสติกำหนดให้รู้จักสภาพดังกล่าว

แต่เมื่อจะแสดงอีกโดยปริยายคือนัยะอันหนึ่ง สังโยชน์บังเกิดขึ้นก็เพราะมี **ความหลง** ยึดถืออยู่ในสมมติบัญญัติแห่งอายตนะนั้น สังโยชน์จะไม่เกิด หรือดับไปได้ ก็เพราะมีสติกำหนดให้รู้จักสมมติบัญญัติแห่งอายตนะนั้น และไม่ยึดถือ

ในพระสูตรหนึ่ง ได้มีภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเป็นผู้บวชเมื่อแก่ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าถึงข้อปฏิบัติดังจะเรียกว่าเป็น **ทางลัด** คือขอให้ตรัสแสดงบอกโดยย่อ พระพุทธองค์ก็ตรัสสอนให้ปฏิบัติทำความรู้เกี่ยวกับอายตนะนี้ เก็บความมาแสดงได้ว่า

ทีแรกได้ตรัสถามให้ระลึกดูก่อนว่า รูป เสียง กลิ่น รส

โผฏฐัพพะคือสิ่งที่ถูกต้อง และเรื่องราวที่มิได้เคยประสบมาก่อน คือมิได้ประสบแล้วมาก่อน และที่มิได้ประสบอยู่ในปัจจุบัน และที่มิได้คิดว่าเราจะพึงประสบ จะมีความพอใจ ติดใจ ความรักในสิ่งเหล่านั้นหรือไม่ ภิกษุนั้นก็กราบทูลว่าไม่มี จึงได้ตรัสสอนต่อไปว่า แม้ในรูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะคือสิ่งถูกต้อง และเรื่องราวทั้งหลายที่ได้ประสบทั้งปวง ก็ให้เป็นสักแต่ว่าเห็นในการเห็นหรือในรูปที่เห็น ให้เป็นสักแต่ว่าได้ยินในเสียงที่ได้ยินหรือในการได้ยิน ให้เป็นสักแต่ว่าทราบในการทราบกลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือในกลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ ให้เป็นสักแต่ว่ารู้ในการรู้หรือในเรื่องราวที่รู้ทางมโนคือใจ เพราะเหตุที่ว่าถ้าจักมีสักแต่ว่าเห็น สักแต่ว่าได้ยิน สักแต่ว่าได้ทราบ สักแต่ว่าได้รู้ ดังนี้แก่ท่าน ท่านก็จะไม่มีด้วยการเห็นหรือสิ่งที่เห็น การได้ยินหรือสิ่งที่ได้ยิน การทราบหรือสิ่งที่ได้ทราบ การรู้หรือสิ่งที่ได้รู้นั้น เพราะเหตุที่ท่านจักไม่มีด้วยสิ่งเหล่านั้น ท่านก็จักไม่มีในสิ่งเหล่านั้น เมื่อท่านจักไม่มีในสิ่งเหล่านั้น ท่านก็จักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกหน้า ไม่มีโลกในโลกทั้งสองนั้น นี้คือ **ที่สุดแห่งทุกข์** ดังนี้

นี้เป็นพระพุทธโอวาทที่ตรัสโดยสังเขป เรียกว่าเป็นทางปฏิบัติทางลัดอันนำไปสู่ความสิ้นทุกข์ แต่ว่าการที่จะปฏิบัติเดินทางลัดไม่ใช่ของง่ายสำหรับการไม่ใช้โยนิโสมนสิการ และโดย

ปรกตินั้นคนเป็นอันมากก็ไม่ใช้โยนิโสมนสิการ ฉะนั้น แม้จะมีทางลัดก็ไม่เดินทางลัด แต่เดินทาง **วัฏฏะ** เหมือนดั่งเดินวนโบสถ์หรือเวียนโบสถ์ แต่ว่าไม่เข้าโบสถ์ ดังนั้น แม้จะเวียนโบสถ์อยู่กี่รอบ นานเท่าใด ก็คงไม่เข้าโบสถ์อยู่นั่นเอง ต่อเมื่อเลิกเวียนเข้าโบสถ์จึงเป็นอันว่าบรรลุถึง คนเป็นอันมากนั้นชอบเดินวนอันเป็นวัฏฏะดังกล่าว ก็คือเดินวนอยู่ในสมมติบัญญัติของการเห็นหรือสิ่งที่เห็น การได้ยินหรือสิ่งที่ได้ยินนั้น

สรุปสมมติบัญญัติ

เรื่องสมมติบัญญัตินั้นจึงสรุปได้ว่า คำว่า **บัญญัติ** อย่างหนึ่งก็ใช้ในความหมายว่า การบอก การแสดง การบัญญัติคือแต่งตั้ง การกำหนด การเปิดเผย การจำแนก การกระทำให้แจ้งซึ่งสภาพหรือความจริงอันใดอันหนึ่ง หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังที่ได้มีแสดงไว้ใน **ธรรมนิยามสูตร** ว่า ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่แห่งธรรม อันเรียกว่า **ธรรมฐิติ** ความกำหนดแน่แห่งธรรม อันเรียกว่า **ธรรมนิยาม** คือความที่สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ย่อมตั้งอยู่อย่างนี้ตลอดไป พระตถาคตพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นที่เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยามดังกล่าวก็ตั้งอยู่อย่างนี้ แต่ว่าเมื่อพระตถาคตพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ก็คือได้

ตรัสรู้ธาตุนั้นที่เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยามนั้น เมื่อตรัสรู้แล้วก็ได้ทรงบอก ทรงแสดง ทรงบัญญัติ ทรงกำหนด ทรงเปิดเผย ทรงจำแนก ทรงกระทำได้ตื้นว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้

ฉะนั้น ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงแสดงให้ปรากฏ จึงเป็นบัญญัติของพระพุทธเจ้าแต่ละข้อแต่ละบท เมื่อทรงแสดงทรงบัญญัติขึ้นดังนี้ เราทั้งหลายจึงได้ทราบธรรมที่ทรงแสดงทรงบัญญัติขึ้นนี้ นี้เป็นความหมายของคำว่าบัญญัติทั่วไป และเมื่อพระพุทธศาสนาแยกออกเป็น ๒ คือ เป็น **ธรรม** และเป็น **วินัย** จึงได้ใช้คำว่า แสดงสำหรับธรรม ดังที่พูดกันว่าแสดงธรรม และใช้คำว่า บัญญัติสำหรับวินัย ดังที่พูดกันว่า บัญญัติวินัย ดังนี้

แต่เมื่อกล่าวรวม ๆ แล้ว คำว่า บัญญัติ นั้นก็ใช้รวมกันไปกับคำว่าแสดง ดังกล่าวอ้างธรรมนิยามสูตรนั้น และคำว่าบัญญัตินั้น ก็ใช้หมายถึงภาษาที่พูดง่าย ๆ ด้วย ก็เป็นบัญญัติแต่ละคำพูด ทั้งนี้ก็เพื่อสำหรับจะให้หมายรู้กัน

คำว่า **สมมติ** นั้น อย่างหนึ่งก็แปลว่ามีมติร่วมกัน คือรับรู้ด้วยกัน ดังที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นก่อน ให้สงฆ์สมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ สงฆ์ก็เสนอพระภิกษุรูปหนึ่ง

เป็นเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์เรื่องนั้น ๆ และภิกษุทุกรูปที่ประชุมกันก็มีมติร่วมกันรับรอง ดังนี้ก็เป็นสมมติขึ้น คือมีมติร่วมกันรับรองขึ้น และแม้ในพระสูตรที่แสดงถึงความเกิดขึ้นของพระมหากษัตริย์พระองค์แรก ก็เรียกว่า **พระมหาสมมติราช** ก็คือปวงชนมีมติร่วมกันยกขึ้นเป็นพระราชามหากษัตริย์ เป็นผู้ปกครอง เพราะว่าในหมู่ชน เมื่ออยู่รวมกันก็ย่อมจะต้องมีผู้ปกครอง จึงทรงเป็นพระมหาสมมติราช และแม้ภิกษุสงฆ์ที่ประชุมกันทำสังฆกรรมตามพระวินัย ภิกษุแต่ละรูปนั้นก็อุปสมบทขึ้นตามพระวินัยบัญญัติในพิธีอุปสมบท สำเร็จด้วยสงฆ์มีมติรับรองร่วมกัน ภิกษุแต่ละรูปที่ประชุมกันประกอบสังฆกรรม จึงเป็น **สมมติสงฆ์** นี้เป็นความหมายของสมมติทีแรก และแม้สิ่งที่บัญญัติขึ้นนั้น ตัวอย่างเช่น ภาษาที่บัญญัติขึ้นพูด ดังในภาษาไทยเรียกสิ่งนี้ว่าต้นไม้ เรียกสิ่งนี้ว่าภูเขา เป็นต้น คนทั้งปวงก็มีมติรับรองร่วมกันและก็เรียกร่วมกันว่าต้นไม้ ว่าภูเขา ดังนี้ คำที่บัญญัติขึ้นมาก็เป็นสมมติขึ้นมา คือมีมติร่วมกัน

ฉะนั้น ตามความหมายเดิมนี้ สมมติบัญญัติจึงต่อเนื่องกัน สมมติบางอย่างก็ต้องบัญญัติขึ้นก่อน ให้สมมติก็ต้องสมมติขึ้น และบางอย่างเมื่อบัญญัติขึ้นก็เป็นสมมติต่อมา คือมีมติรับรองร่วมกัน ตามนัยนี้ บัญญัตินั้นบุคคลเดียวกระทำ

ได้ ดังพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวทรงแสดงธรรม ทรงบัญญัติพระวินัย แต่ว่าสมมตินั้นจะต้องมากคน คือคนทั้งหลายจะต้องมีมติร่วมกัน และก็รับรองร่วมกัน ดังภาษาบัญญัติว่าต้นไม้ คนทั้งปวงก็เรียกว่าต้นไม้ด้วยกัน ถ้าจะมีใครภายหลังไปบัญญัติว่าอย่างอื่น เรียกต้นไม้ว่าภูเขา คนอื่นก็ไม่เรียกตาม ใครไปบัญญัติแผลงขึ้น ดังนั้นก็กลายเป็นคนวิกล สมมติจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องร่วมกัน หรือคนส่วนมากร่วมกันรับรองมีมติร่วมกันดังกล่าว นี้เป็นความหมายทีแรก

สมมติสัจจะ

ความหมายที่ใช้อีกอย่างหนึ่ง ในคำว่า สมมติสัจจะ ปรมัตถสัจจะ **สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ **ปรมัตถสัจจะ** ความจริงโดยปรมัตถ์คืออย่างยิ่ง คำว่า “สมมติ” ในคำว่าสมมติสัจจะนี้ มีความหมายว่า สิ่งที่มิใช่เป็นความจริงโดยแท้จริง แต่ว่ายกกันขึ้นว่าเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ เรียกว่าสมมติ ดังมีพระพุทธภาษิตที่ตรัสเอาไว้ แปลความว่า เพราะประกอบสัมภาระต่างๆ เข้าด้วยกัน เสียงว่ารถจึงมีขึ้น เมื่อขันธ์ทั้งหลายยังมีอยู่ สมมติว่าสัตว์ก็มีขึ้นดังนี้ คือคำว่า สัตว์ หรือสัตว์บุคคลตัวตนเราเขานี้ เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง แต่ว่าสมมติขึ้น คือเมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ ก็สมมติขึ้นว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตน

เราเขา สิ่งที่ไม่มีอยู่จริง แต่ว่าไปแต่งตั้งขึ้น ยกขึ้น กล่าวขึ้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ดังนี้เรียกว่าเป็นสมมติ และเมื่อเป็นสมมติซึ่งเป็นสิ่งที่คนทั้งหลายก็รับรองว่าร่วมกันดังนี้ ก็เป็นสัจจะคือความจริงขึ้นอย่างหนึ่ง เรียกว่า **สมมติสัจจะ** สัจจะโดยสมมติ

อันความจริงโดยสมมติที่เรียกว่าสมมติสัจจะนี้ ตรงกับที่เรียกว่า **อวิชชมานบัญญัติ** คือบัญญัติแต่งตั้งขึ้นด้วยสิ่งที่ไม่มี คือบัญญัติแต่งตั้งขึ้นให้เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เป็นต้นไม้ เป็นภูเขา เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่มีอยู่จริง แต่ว่าบัญญัติแต่งตั้งขึ้น เรียกว่า อวิชชมานบัญญัติ บัญญัติด้วยสิ่งที่ไม่มีก็คือสมมติสัจจะนั่นเอง

ปรมัตถสัจจะ

อีกอย่างหนึ่ง ปรมัตถสัจจะ ความจริงโดยปรมัตถ์ คือมีอรรถอย่างยิ่ง คือเป็นความจริงโดยแท้จริง ได้แก่ที่แสดงเป็นขันธ์ เป็นอายตนะ เป็นธาตุ เป็นอินทรีย์ เป็นสัจจะ ทั้งหลายเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ ขันธ์ ๕ ก็เป็นสิ่งที่มีอยู่ อายตนะภายในภายนอกก็มีอยู่ ธาตุทั้งหลายก็มีอยู่ เช่น ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ทั้งหลายก็มีอยู่ สัจจะทั้งหลายคืออริยสัจ ๔ ก็มีอยู่ หรือกล่าวตามธรรมนิยามสูตร ธาตุนั้นคือที่เป็นธรรมนิยาม ธรรมฐิติว่า “*สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์*

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ก็มีอยู่ ก็บัญญัติแสดงสิ่งที่มีอยู่นี้ขึ้นว่า นี่เป็นขันธ์ นี่เป็นธาตุ นี่เป็นอายตนะข้อนั้น ๆ เป็นต้น ดังนี้เป็น **ปรมัตถสัจจะ** ความจริงโดยปรมัตถ์ และความจริงโดยปรมัตถ์นี้ ก็เรียกว่าเป็น **วิชชมานบัญญัติ** คือเป็นบัญญัติด้วยสิ่งที่มีอยู่

ฉะนั้น สัจจะจึงมี ๒ คือ **สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ **ปรมัตถสัจจะ** ความจริงโดยปรมัตถ์

สัจจะ ๒ ดังนี้ บัญญัติก็มี ๒ คือ **อวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติด้วยสิ่งที่ไม่มีอยู่ **วิชชมานบัญญัติ** บัญญัติด้วยสิ่งที่มีอยู่ และอวิชชมานบัญญัติ บัญญัติด้วยสิ่งที่ไม่มีอยู่ ก็เป็นสมมติสัจจะ ส่วนวิชชมานบัญญัติก็เป็นปรมัตถสัจจะ สัจจะทั้งสอง และบัญญัติทั้งสองนี้ ก็มีอรรถคือความหมายตรงกัน

พระพุทธศาสนาแสดงรับรองสัจจะทั้งสอง และแสดงรับรองบัญญัติทั้งสอง การจะพูดจาและการจะปฏิบัติก็ต้องปฏิบัติให้ถูกสัจจะทั้งสองและบัญญัติทั้งสอง แต่สอนมิให้ยึดถือ สอนให้พูดให้ปฏิบัติให้เหมาะแก่สัจจะและบัญญัติทั้งสองนี้ แต่มิให้ยึดถือ เพราะว่าความยึดถือนี้เป็นความยึดถือผิด เช่นยึดถือสมมติสัจจะว่าเป็นจริงเป็นจัง หรือยึดถือในอวิชชมานบัญญัติ บัญญัติด้วยสิ่งที่ไม่มีอยู่ว่าเป็นจริงเป็นจัง เป็นความถือผิด เป็นความยึดผิด ซึ่งเป็นความเห็นผิด เพราะฉะนั้น จึงให้

หัดปฏิบัติ เมื่อดูอะไร เมื่อฟังอะไร ก็ให้รู้ว่าสมมติเป็นอย่างไร ปรมัตถ์เป็นอย่างไร บัญญัติเป็นอย่างไร แต่มิให้ยึดถือว่าเป็นนั่นเป็นนี่ และมีความยินดียินร้ายในสมมติบัญญัตินั้น ๆ เมื่อเป็นดังนี้จึงจะเป็นการปฏิบัติตนตามที่ตรัสสอนไว้ว่า เห็นก็สักแต่ว่าเห็น ได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยิน ได้ทราบก็สักแต่ว่าได้ทราบ ได้รู้ก็สักแต่ว่าได้รู้ เมื่อทำจิตใจดังนี้ ก็เป็นอันปฏิบัติละสังโยชน์ ป้องกันสังโยชน์ ดับสังโยชน์นี้ได้

ความหยั่งรู้ในธรรม

อันปัญญาในธรรมนั้น โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ก็ได้แก่ **ธมฺเม ญาณํ** ญาณคือความหยั่งรู้ในธรรม อันได้แก่ในธรรมคือสัจจะทั้ง ๔ และใน **นิโรธธรรม** ญาณในธรรม คือสัจจะทั้งสี่นั้นก็ได้แก่ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ สมุทัยสัจจะสภาพที่จริงคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธสัจจะ สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ มรรคสัจจะ สภาพที่จริงคือมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จะพึงหมายถึงญาณในมรรคคือสัจจะทั้ง ๔ ที่เป็นส่วนมรรคกับในนิโรธธรรม ธรรมคือนิโรธความดับ จะพึงหมายถึงผล ฉะนั้น จึงมีสรุปอีกว่า **ธมฺเม ญาณํ** ญาณคือความหยั่งรู้ในธรรม หมายถึงในมรรคและผล นี้เป็นข้อที่ ๑

ความหยั่งรู้ในอนุคติ

อนฺวเย ญาณํ ญาณคือความหยั่งรู้ใน **อนุคติ** คือในการดำเนินไปตามญาณข้อแรกนั้น เป็นญาณคือความหยั่งรู้ที่อำนวยต่อญาณข้อแรก อธิบายที่เกี่ยวเนื่องกันว่า ญาณคือความหยั่งรู้ในธรรม คือสัจธรรม นิโรธธรรม หรือในมรรคและผลข้อแรกดังกล่าว เป็นญาณคือความหยั่งรู้ในธรรมที่ประจักษ์จำเพาะหน้า ส่วน **อนฺวเย ญาณํ** ความหยั่งรู้ในอนุคติ การไปตามญาณข้อแรก หรืออำนวยต่อญาณข้อแรกนั้น ก็หมายถึงความหยั่งรู้ว่า ในปัจจุบันอันเป็นสัจจะที่ประจักษ์ หรือเป็นธรรมที่ประจักษ์ฉันใด ในอดีตก็ฉันนั้น ในอนาคตก็ฉันนั้น ก็คือว่าขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ เหล่านี้ นี้แหละเป็นตัวทุกข์ ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากนี้แหละเป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับตัณหาเสียได้นี้แหละเป็นตัวนิโรธ ความดับทุกข์ทางที่มีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น นี้แหละเป็นมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ไม่ว่าจะในอดีต ไม่ว่าจะในอนาคต ไม่ว่าจะในปัจจุบัน ก็ย่อมเป็นอย่างนี้ ฉะนั้น ญาณที่ประจักษ์ในปัจจุบันในสัจจะเหล่านี้เป็นฉันใด ในอดีตก็เป็นสัจจะเหมือนอย่างนี้ฉันนั้น ในอนาคตก็จะเป็นสัจจะเหมือนอย่างนี้ฉันนั้น ไม่แตกต่างกัน ดังนี้ เรียกว่า **อนฺวเย ญาณํ** ญาณในความที่ไปตามกัน หรืออำนวยกันในสัจจะที่เป็นอย่างเดียวกัน ไม่

แตกต่างกัน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **อนุมานญาณ** และญาณคือความหยั่งรู้ดังนี้ ย่อมมีแสดงไว้ในพระสูตรทั้งหลาย ดังเช่นที่ตรัสสอนให้หยั่งรู้ในขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนัตตา เพราะต้องเป็นไปเพื่ออาพาธ บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ และก็ได้ตรัสซักซ้อมว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ก็กราบทูลตอบว่าไม่เที่ยง ก็ตรัสถามว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ก็กราบทูลว่าเป็นทุกข์ ก็ตรัสถามว่า สิ่งใดที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่าเป็นของเรา เราเป็นสิ่งนั้น สิ่งนั้นเป็นอัตตาตัวตนของเรา ก็กราบทูลว่าไม่ควรเห็นอย่างนั้น เมื่อกราบทูลตอบเช่นนั้นก็แสดงว่า ผู้ฟังได้ญาณคือความหยั่งรู้เข้าเขต **ธมฺเม ญาณํ** ญาณหยั่งรู้ในธรรมคือสัจจะข้อแรก

ต่อจากนั้นก็ตรัสสรุปว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่งในอดีต ในอนาคต หรือในปัจจุบันก็ตาม ภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตคือดีก็ตาม ตั้งอยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมดไม่ใช่เป็นของเรา เราไม่ใช่เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มิใช่เป็นอัตตาตัวตนของเรา เป็นการตรัสสอนเพื่อให้ได้ **อนฺวเย ญาณํ** ญาณคือความหยั่งรู้ใน

สิ่งที่เป็นอย่างเดียวกันทุก ๆ อย่าง ซึ่งเป็นไปตามกัน อำนวยกัน คือสรุปทั้งหมดดังนี้ ก็เป็นญาณข้อที่ ๒ นี้

ความหยั่งรู้ในกำหนด

ปริจฺเฉเท ญาณํ ญาณคือความหยั่งรู้ในการกำหนด อันหมายถึงกำหนดรู้จิต จิตมีราคะหรือปราศจากราคะก็รู้ จิตมีโทสะหรือปราศจากโทสะก็รู้ จิตมีโมหะหรือปราศจากโมหะก็รู้ จิตหดหู่หรือฟุ้งซ่านก็รู้ จิตใหญ่หรือไม่ใหญ่ก็รู้ จิตยิ่งหรือไม่ยิ่งก็รู้ จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิหรือไม่ตั้งมั่นเป็นสมาธิก็รู้ จิตวิมุตติหลุดพ้นหรือไม่วิมุตติหลุดพ้นก็รู้ เป็นข้อ ๓

ความหยั่งรู้ในสมมติ

สมฺมติญาณํ ญาณคือความหยั่งรู้ในสมมติ เป็นข้อ ๔

เมื่อสรุปเข้าแล้วก็เท่ากับหยั่งรู้ในสมมติสัจจะและในปรมัตถสัจจะนั้นเอง คือรู้จักสมมติสัจจะโดยความเป็นสมมติ-สัจจะ ก็เป็นญาณข้อที่ ๔ รู้จักปรมัตถสัจจะโดยความเป็นปรมัตถสัจจะ ก็เป็นญาณข้อที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ดังกล่าวมานั้น

เมื่อมีความหยั่งรู้ดังนี้ ย่อมไม่ยึดถืออยู่ในสิ่งที่รู้นั้น ญาณคือความหยั่งรู้ดังนี้ แม้จะแสดงไว้เป็นอย่างสิ้นเชิงหรือถึงที่สุด แต่ว่าในทางปฏิบัตินั้นจะให้ถึงที่สุดทีเดียว ย่อมเป็นไป

ไม่ได้ ต้องทำโยนิโสมนสิการ เพิ่มเติมปัญญาคือความรู้ หรือญาณคือความหยั่งรู้ไปโดยลำดับ เป็นการรู้ตามพระพุทธเจ้าที่ตรัสสั่งสอนไว้ ดังที่ยกมาแสดงนี้เป็น **ปรมัตถปัญญา** ปัญญาโดยปรมัตถ์ก่อน และก็หัดปฏิบัติพิจารณาไปเพื่อมิให้ยึดถือในสมมติว่าเป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา เพื่อให้เข้าถึงปรมัตถสัจจะตามที่จะพึงเป็นไปได้ อันนี้เป็น **ความรู้** แต่ว่าการปฏิบัตินั้นต้องปฏิบัติให้เหมาะกับสมมติ เพราะสมมตินั้นแม้เป็นสมมติ ทางพุทธศาสนาก็ยกเป็นสัจจะอย่างหนึ่ง ดังที่เรียกว่าสมมติสัจจะนั้น เพราะเป็นสิ่งที่แม้จะไม่เป็นสัจจะที่แท้จริงแต่ก็เป็นสิ่งที่บุคคลทั้งปวงรับรู้ร่วมกันว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ เช่น เป็นสัตว์เป็นบุคคล เป็นชายเป็นหญิง เป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่ เป็นบรรพชิตเป็นคฤหัสถ์ เป็นนั่นเป็นนี่ อย่างอื่นต่าง ๆ และก็เป็นของเราเป็นของเขา ซึ่งคนทั้งปวงก็มีมติร่วมกัน รับรู้ร่วมกัน รับรองกันอยู่ว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ ทั้งภาษาที่พูดกันเรียกกันก็ต้องเป็นสมมติบัญญัติทั้งนั้น เพราะถ้าไม่มีสมมติบัญญัติก็ไม่มีภาษาที่จะพูด ก็เป็นอันไม่ต้องรู้เรื่องกัน ไม่เข้าใจกัน บรรดาส่วนที่เป็นภายนอก คือเป็นทางกายทั้งหมดเป็นสมมติทั้งนั้น

สมมติญาณ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอนบัญญัติศีล บัญญัติวินัย ทั้งหมดเกี่ยวแก่สมมติสัจจะทั้งสิ้น ตั้งต้นแต่ศีล ๕

บัญญัติศีลข้อที่ ๑ ก็เป็นอันรับรองว่ามีสัตว์ มีบุคคลมีชีวิต จึงบัญญัติมิให้ฆ่าทำลายชีวิต

บัญญัติศีลข้อที่ ๒ มิให้ลักทรัพย์ ก็เป็นอันรับรองว่ามีของเรามีของเขา เป็นการรับรองกรรมสิทธิ์ของทรัพย์สินต่าง ๆ

บัญญัติศีลข้อที่ ๓ ก็เป็นอันรับรองเชื้อสาย วงศ์ตระกูลจึงบัญญัติมิให้ล่วงละเมิดกัน

บัญญัติศีลข้อที่ ๔ มิให้พูดเท็จ ก็เป็นอันรับรองเรื่องทั้งหลายว่าอย่างนั้นถือว่าเป็นจริง เมื่อพูดอย่างนั้นก็ถือว่าพูดจริง เมื่อพูดไม่ตรงอย่างนั้นก็ถือว่าพูดเท็จ

บัญญัติศีลข้อที่ ๕ ก็เป็นอันรับรองว่ามีสัตว์มีบุคคลมีน้ำเมา ดื่มเข้าไปก็มึนเมาเสียสติ ก็บัญญัติห้ามการดื่มน้ำเมา

แม้ศีลของภิกษุทุกข้อก็เหมือนกัน เกี่ยวแก่สมมติสัจจะทั้งนั้น เป็นอันรับรองสมมติสัจจะ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ภาษาที่ใช้ก็เป็นสมมติ-สัจจะหรือเป็นบัญญัติทั้งนั้น ก็ทรงใช้ถ้อยคำที่เขาสมมติ เขาบัญญัติพูดไว้แล้วมาทรงใช้ มิใช่ทรงแต่งตั้งภาษาขึ้นใหม่ เอาภาษาที่เขาพูดไว้แล้วนั่นแหละมาทรงใช้ จึงฟังกันรู้เรื่อง ถ้าตั้ง

ขึ้นใหม่แล้วใครก็ฟังไม่รู้เรื่อง เหล่านี้เป็น **สมมติสัจจะ** ทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น ทางร่างกาย ทางความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ก็ต้องปฏิบัติให้ชอบต่อสมมติสัจจะ จึงกล่าวได้ว่าศีลและวินัยทั้งหมดนี้เกี่ยวกับสมมติสัจจะ แม้ธรรมที่ทรงแสดงเป็นอันมากเพื่อที่จะให้อยู่ด้วยกัน เป็นสุขร่วมกัน ก็ให้เหมาะแก่สมมติสัจจะ เช่น หน้าที่ซึ่งมารดาบิดาพึงประพฤติต่อบุตรธิดา หน้าที่ที่บุตรธิดาพึงประพฤติต่อมารดาบิดา เป็นต้น ในทิศ ๖ ก็เป็นอันรับรองสมมติสัจจะว่านั่นต้องนับถือเป็นพ่อเป็นแม่ นั่นก็ต้องนับถือว่าเป็นลูก นั่นก็ต้องนับถือว่าเป็นครูบาอาจารย์ นั่นก็ต้องนับถือว่าเป็นศิษย์ นั่นก็ต้องนับถือว่าเป็นสามี นั่นก็ต้องนับถือว่าเป็นภริยา ดังนี้เป็นต้น เพื่อให้สังคมมนุษย์อยู่ด้วยกันมีความสงบสุข เหล่านี้ก็เป็นสมมติสัจจะทั้งนั้น

การพูดก็พูดตามสมมติสัจจะหรือตามบัญญัติดังที่กล่าวแล้ว แต่ว่าก็ให้รู้จักให้เป็น **สมมติญาณ** ความหยั่งรู้ว่านั่นเป็นสมมติ และปฏิบัติให้ชอบต่อสมมติ

แต่ทางจิตใจนั้นต้องปฏิบัติผ่อนคลายความยึดถือให้เข้าถึงปรมัตถสัจจะ ดังเช่นทุก ๆ คนมีสมมติสัจจะอยู่ด้วยกันหลายอย่าง เช่น เป็นหญิงเป็นชาย ชื่อนั่นชื่อนี่ มียศเป็นตำแหน่งอย่างนั้นอย่างนี้ และยังมีสมมติอื่น ๆ อีกหลายอย่าง

หลายประการ เหล่านี้เป็นสมมติสัจจะ ก็ต้องให้มีสมมติญาณ คือความหยั่งรู้ในสมมตินี้ว่านี่เป็นสมมติ และเมื่อใครได้รับสมมติเป็นอย่างไรก็ปฏิบัติให้เหมาะ เช่น เป็นหญิงหรือเป็นชาย ก็ปฏิบัติให้เหมาะแก่ภาวะของหญิงหรือชาย เป็นพ่อเป็นแม่ เป็นลูก ก็ปฏิบัติให้เหมาะแก่ฐานะเป็นพ่อเป็นแม่ เป็นลูก ได้รับสมมติอย่างไรก็ปฏิบัติให้เหมาะแก่ภาวะอย่างนั้น เป็นบรรพชิต ก็ปฏิบัติให้เหมาะแก่ภาวะเป็นบรรพชิต เป็นภิกษุ สามเณร คฤหัสถ์ อุบาสก อุบาสิกา ก็ปฏิบัติให้เหมาะตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน แต่ในขณะเดียวกันก็ให้ศึกษาให้รู้จักปรมัตถสัจจะด้วยว่า อันที่แท้จริงนั้นเป็นเพียงสมมติแต่ละอย่าง

รู้ปรมัตถสัจจะ

ปรมัตถ์คือสัจจะที่แท้จริงนั้น ก็คือขันธ์ทั้งหลายประกอบกันอยู่ คือ กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาณ รวมกองกันอยู่นี่ เพราะฉะนั้น อันที่จริงแล้วก็มีแต่ขันธ์ ๕ ร่วมกันอยู่ แยกออกไปอีกก็มีอายตนะภายใน อายตนะภายนอกประจวบกันอยู่ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายและโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง มโนคือใจ ธรรมคือเรื่องราวประจวบกันอยู่ ก็มีอายตนะประจวบกันอยู่ดังนี้ และก็อาจจะแยกเป็นธาตุ เป็นอินทรีย์ เป็นต้น

ต่อไปได้อีก เพราะฉะนั้น จึงสักแต่ว่าเป็นขันธ์ สักแต่ว่าเป็นอายตนะ สักแต่ว่าเป็นธาตุ เป็นต้น ไม่มีตัวเรา ไม่มีของเราอันแท้จริง

หัดศึกษาให้รู้จัก **ปรมัตถสัจจะ** ดังนี้ทางจิตใจ และในการหัดศึกษานี้ก็หัดศึกษาได้เสมอ จับเอาอายตนะที่ประจวบกันนี่แหละในปัจจุบันธรรม เพราะอายตนะของทุก ๆ คนประจวบกันอยู่ทุกขณะ แม้แต่เวลาหลับ ตื่นขึ้นมา จนถึงหลับไปใหม่ อายตนะเหล่านี้ก็ประจวบกัน

ตากับรูปก็ประจวบกันก็เป็นการเห็น หูกับเสียงประจวบกันก็เป็นการได้ยิน จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับสิ่งที่กายถูกต้อง ประจวบกันก็เป็นการทราบ มโนคือใจ และธรรมคือเรื่องราวที่บังเกิดขึ้นผุดขึ้น ประจวบกันก็เป็นการรู้ ก็เป็นการเห็น การฟัง การทราบ การรู้รูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง โผฏฐัพพะคือสิ่งที่ถูกต้องทางกายบ้าง เรื่องราวทางใจบ้าง เหล่านี้

แต่ว่าโดยปรกตินั้นได้มีความผูกพันคือยึดถือเกินไปกว่าสิ่งที่ประจวบกันที่เป็นไปอยู่นี้ คือมิใช่สักแต่ว่าการเห็น มิใช่สักแต่ว่ารูปที่เห็น มิใช่สักแต่ว่าการได้ยิน มิใช่สักแต่ว่าเสียงที่หูได้ยิน มิใช่สักแต่ว่ากลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ได้ทราบ มิใช่สักแต่ว่าเรื่องที่ได้รู้ทางมโนคือใจ แต่กลายเป็นตัวเราตัวเขา

เป็นของเราเป็นของเขา ซึ่งเป็นสมมติทั้งนั้น จึงได้เกิดความยินดียินร้ายอยู่ในสมมตินั้น เพราะสมมติจะโผล่ขึ้นมาทันที

เมื่อเห็นรูปอะไรทางตา ก็มิใช่สักแต่ว่ารูป สักแต่ว่าการเห็นรูป แต่ว่าเป็นสมมติ เป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย เป็นคนนั้นเป็นคนนี้ เป็นคนที่เราชอบ เป็นคนที่เราชังขึ้นมาทันที

เมื่อได้ยินก็มิใช่สักแต่ว่าได้ยิน มิใช่สักแต่ว่าเสียง ที่ได้ยินก็เป็นนินทา เป็นสรรเสริญ เป็นเรื่องนั้น เป็นเรื่องนี้ เป็นคนนั้น เป็นคนนี้ขึ้นทันที สมมติโผล่ขึ้นมาเต็มหมด บัญญัติโผล่ขึ้นมาเต็มหมด ดังนี้ จึงได้เกิดความยินดียินร้ายต่าง ๆ เกิดความทุกข์ต่างๆ

เพราะฉะนั้น ก็ควรหัดกลับไปสู่สัจจะที่เป็นปรมัตถ์ คือ **ให้เป็นสักแต่ว่า** การเห็น สักแต่ว่าการได้ยิน สักแต่ว่าเป็นรูปที่เห็น สักแต่ว่าเป็นเสียงที่ได้ยิน เป็นต้น เสียบ้าง โดยไม่ยึดถือสมมติ ลบสมมติออกเสียบ้าง เมื่อลบสมมติออกได้มากแล้ว สังโยชน์คือความผูกก็จะลดลงได้มาก แต่ถ้าหากว่าเพิ่มเติมสมมติอยู่เสมอ สังโยชน์ก็จะผูกมาก

คราวนี้พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอน **ให้ทำใจ** ให้เหมือนอย่างไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ดังที่ตรัสสอนถามถึงว่า ก็สิ่งที่ไม่ได้เห็น สิ่งที่ไม่ได้ยิน สิ่งที่ไม่เคยเห็น สิ่งที่ไม่เคยได้ยิน สิ่งที่ไม่ได้คิด นึกว่าจะเห็นจะได้ยิน จะเกิดความพอใจรักใคร่

หรือไม่ ก็กราบทูลว่าไม่เกิดในสิ่งเหล่านั้น เพราะฉะนั้น ก็ตรัสสอนให้ทำใจเหมือนอย่างสิ่งเหล่านั้นบ้าง แม้ในสิ่งที่ได้เห็น สิ่งที่ได้ยินทั้งปวง เป็นต้น

พิจารณาสักแต่ว่าเป็นธาตุ

อีกอย่างหนึ่ง อาจพิจารณาเปรียบเทียบเหมือนอย่างตัวอย่างที่ให้มาแล้วว่า เมื่อไฟไหม้ น้ำท่วม แม้ไฟจะไหม้ทรัพย์สมบัติของตน น้ำจะท่วมทรัพย์สมบัติของตน แต่ก็ไม่โกรธไฟ ไม่โกรธน้ำ เพราะอะไร ก็อาจจะตอบได้ว่า เพราะมิได้ถือว่าน้ำไฟนั้นเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นเราเป็นของเรา จึงไม่เกิดความชอบความชังในน้ำในไฟ

ก็หัดให้เห็นสิ่งทั้งหลาย จะเป็นรูป เป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส เป็นโผฏฐัพพะ เป็นเรื่องเป็นราวทั้งหลายก็ตาม ก็สักแต่ว่าเป็นธาตุ เหมือนอย่างธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอย่างนั้นบ้าง ไม่มีสมมติบัญญัติอย่างอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง หากทำได้ก็จะทำให้จิตใจคลายจากความผูกคือสังโยชน์นี้ และจะคลายจากทุกข์ร้อนลงได้มาก.

2 030010 194398

ราคา 15.00 บาท